

Történeti helynévvizsgálatok a szatmári térségben*

1. A helynevek területi differenciáltságának kérdése az utóbbi időben több kutatásnak is a középpontjába került. Elsősorban DITRÓI ESZTER munkáját emelhetjük ki, aki a helynévrendszerek területi eltéréseit, illetve az azt meghatározó nyelven kívüli tényezőket településenkénti összehasonlító elemzéssel vizsgálta (2017). Hasonló jellegű vizsgálatokat magam is végeztem a szatmári térség határ menti települései körében. Ez a kutatás a trianoni békeszerződés nyomán meghúzott országhatároknak a névrendszerek alakulásában betöltött szerepének a feltárására irányult. Bizonyosan nem megalapozatlan ugyanis az a feltevés, miszerint a hosszú ideig fennálló megosztottság — akárcsak a nyelvben általában — a helynévrendszerekben is az elkülönülést erősítette. Az említett vizsgálat 57 egymással szomszédos, de három ország (Magyarország, Románia és Ukrajna) területén fekvő település élőnyelvi határneveire koncentrált, és számos — főként a nevek nyelvi felépítését érintő — területi eltérést hozott a felszínre. Ezeknek a különbségeknek a hátterében a névminták terjedésének gátat szabó százéves országhatárnak is minden bizonnyal szerepe lehetett (HANKUSZ 2020). Az azonban kérdéses, hogy a feltárt területi különbségek milyen mértékben magyarázhatók az országhatárnak az elkülönülést elősegítő szerepével. Elképzelhető ugyanis, hogy egy eleve létező, az országhatároktól független területi differenciáltságról van szó, illetve az is, hogy bizonyos régtől fennálló területi eltérések és a politikai határvonal megvonása együttesen alakították ki a névrendszerek mai képét. Írásomban ezt a kérdéskört igyekszem megvilágítani, mégpedig az érintett térség Trianon előtti időszakból származó határneveinek elemzése révén.

A történeti forrásokból származó névanyag teljes mértékben lefedi az élőnyelvi vizsgálatokba bevont települések körét. A vizsgálat alapjául szolgáló névanyag legfontosabb forrása PESTY FRIGYES 1864-es helynévgyűjteménye, ez ugyanis a korabeli élőnyelvi névhasználat hiteles dokumentuma. Ezt a névanyagot kiegészítettem a második és harmadik katonai felmérések térképein szereplő névadatokkal, melyek ugyancsak a 19. század második feléből valók. A vizsgált névállomány összeállításához továbbá olyan kataszteri térképek adatait is felhasználtam, melyek az 1850 és 1920 közötti időszakban készültek, azaz a trianoni országhatárok meghúzása előtti névállapotot tükrözik. Noha ebből az időszakból a jelenkori

* Az írás a Magyar Tudományos Akadémia által támogatott Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében készült.

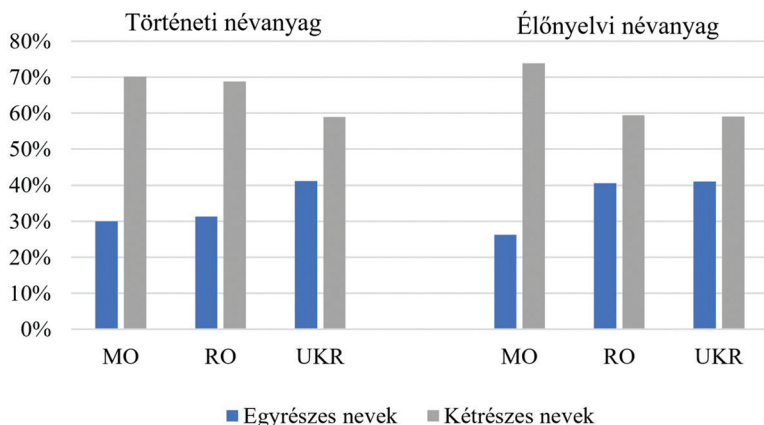
névanyaghoz viszonyítva egy korlátozottabb forrásanyagra támaszkodhatom, az összeállt több mint kétezer névadat lehetőséget ad a térség korábbi névállapotának feltárására. A névanyag térségenkénti megoszlását az alábbi táblázat szemlélteti (lásd az 1. ábrát).

Terület	Nevek száma
magyarországi térség	1002
romániai térség	689
ukrajnai térség	355

1. ábra: A vizsgált térségekből adatolt történeti helynevek száma

Vizsgálatom célja az, hogy képet adjak a vizsgált terület névmintáinak időbeli változásáról, ez ugyanis lehetővé teszi az országhatárok névrendszerekre gyakorolt hatásának pontosabb megvilágítását. Az analízishez a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynévelemzési modellt veszem alapul (1993), azaz a nevek funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai elemzését végzem el. Elemzésem során elsősorban a történeti névanyag vizsgálatára helyezem a hangsúlyt, illetve ezzel párhuzamosan a trianoni határmegvonások előtt jellemző névmintákat a területek mai névadási szokásaival is összevetem.

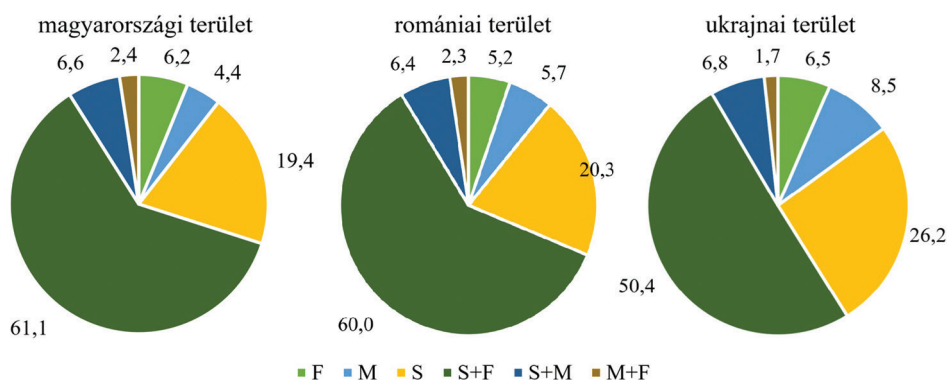
2. A névrendszerek részletes elemzése előtt mindenképpen érdemes a helynevek két fő szerkezeti típusának megoszlását, azaz az egy- és kétrészes névstruktúrák arányát a vizsgált térségekben áttekinteni (lásd a 2. ábrát). Elemzésem során a történeti és az élőnyelvi névanyag sajátosságait legtöbb esetben egyazon diagramon ábrázolom, megkönnyítve ezáltal a két idősíki összevetését.

2. ábra: Az egy- és kétrészes névstruktúrák megoszlása a vizsgált térségekben

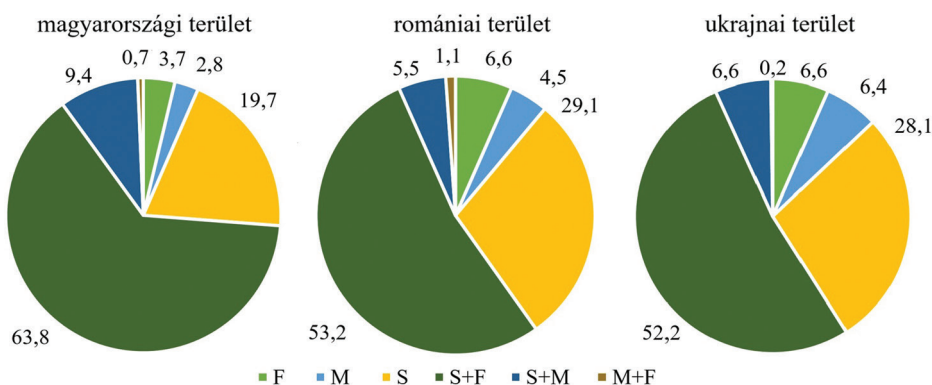
A diagramon szereplő értékek azt mutatják, hogy a történeti nevek esetében az egy- és kétrészes nevek megoszlása a magyarországi és a romániai területen szinte pontosan megegyezik, míg az ukrainai térségben az egyrészes nevek aránya mintegy 10%-kal meghaladja a szomszédos országokban mért értékeket. Amennyiben ezeket a számarányokat összevetjük a térségek jelenkori határneveinek névszerkezeti megoszlásával, úgy a romániai terület értékeinek az ukrainai térségben jellemző értékek felé való elmozdulását tapasztaljuk. Az idősíkok összevetéséből az is kiderül, hogy a modern kori határnevek vizsgálata során kirajzolódó tendencia, miszerint a nyelvterület keleti területein az egyrészesség gyakoribb névstruktúra (vö. DITRÓI 2017: 46, HANKUSZ 2020: 109), kevésbé érvényesül a történeti névanyag esetében.

3. A fentiekhez hasonló képet kapunk akkor is, ha a szemantikai szerkezetek megoszlását vizsgáljuk a három ország települései körében (lásd a 3. ábrát).

3. ábra: A szemantikai szerkezetek megoszlása a történeti határnevek esetében

Az ábrák tanúsága szerint a magyarországi és romániai területen a szemantikai típusok megoszlása nagy fokú hasonlóságot mutat, míg az ukrainai terület mutatói ettől kissé eltérnek, ami természetesen összefügg az egy- és kétrészes struktúráknak a fent bemutatott eltéréseivel. Az ukrainai területen az egyrészes nevek valamennyi típusa gyakrabban fordul elő, mint a szomszédos területeken, azonban ez típusonként mindössze néhány százalékos eltérést jelent. Nagyobb különbség a kétrészes S+F szerkezetű nevek körében mutatkozik. Ennek a névtípusnak a gyakorisága körülbelül 10%-os lemaradást mutat az ukrainai térségben. Ezeket az értékeket összevetve a jelenkori helynévanyag mutatóival (lásd a 4. ábrát) ismét a romániai értékeknek az ukrainai területen jellemző névállapot irányába való elmozdulását tapasztaljuk. Míg a magyarországi és ukrainai területeken az egyes szemantikai kategóriák aránya lényegében változatlan maradt, a romániai területen mintegy 9 százalékkal megnőtt az egyrészes sajátosságjelölő nevek aránya, ezzel párhuzamosan pedig majdnem ugyanennyivel csökkent a kétrészes S+F szerkezetek gyakorisága.

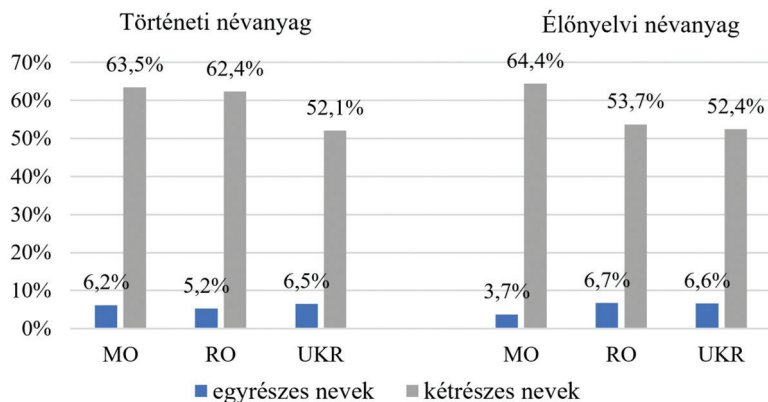

4. ábra: A szemantikai szerkezetek megoszlása a jelenkori hatérnevek esetében

A vizsgált idősíkok névszerkezeti áttekintése és összevetése tehát egyértelműen a romániai terület névrendszereinek változását, pontosabban az egyrészesség felé való elmozdulását mutatja. A változási folyamatok jobb megértéséhez azonban érdemes az egyes funkcionális-szemantikai kategóriákat és az azokat kifejező nyelvi eszközöket részletesebben megvizsgálni.

4. A fajtajelölő funkciójú névrészek a történeti nevek esetében is kiemelt jelentőséggel bírnak. A vizsgált térségekben a neveknek mintegy kétharmadában megjelenik ez a névrészfunkció (lásd az 5. ábrát), noha látható, hogy az ukrajnai területen a kétrészes nevek esetében jóval ritkábban fordul elő, mint a szomszédos térségekben, ami nyilvánvalóan az S+F szerkezettel leírható neveknek az imént bemutatott alacsonyabb arányával függ össze.

A fentiekhez hasonló tendencia rajzolódik ki akkor is, ha ezeket a mutatókat a jelenkori névanyag arányaival vetjük össze. Láthatjuk, hogy a romániai térségben a kétrészes fajtajelölő névrészt tartalmazó helynevek aránya közel 10%-kal csökkent, míg a magyarországi és ukrajnai térség arányai lényegében változatlanok maradtak.

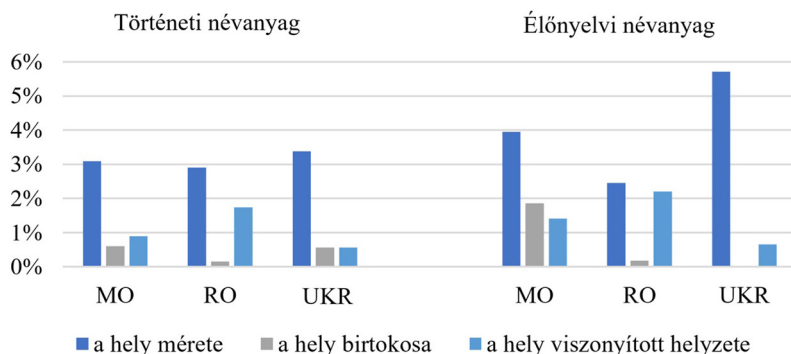
5. ábra: A fajtajelölő névrészt tartalmazó egy- és kétrészes nevek térségenkénti aránya

Noha az egyrészes puszta földrajzi köznévi szerkezetek száma a vizsgált térségekben viszonylag alacsony, illetve az ide tartozó nevek előfordulásának gyakorisága nem mutat számottevő eltérést, mégis érdemes megemlíteni, hogy a határon túli térségekben a történeti névanyagban a *Csonkás* 'irtással nyert szántóterület, amelyben a fák tuskóját benne hagyták' (FKnT.), a magyarországi területen pedig a *Rekesz* 'terület, amelyet sövénnnyel vagy árokkal vettek körül' (FKnT.) névforma fordul elő leggyakrabban.

A kétrészes nevek utótagjaként leggyakrabban szereplő földrajzi köznevek tekintetében a vizsgált térségek között mind átfedések, mind pedig jelentős különbségek megfigyelhetők. A *hát* 'valami mögött fekvő terület', illetve 'dombos vízparti terület' szemantikai tartalmú földrajzi köznév (FKnT.) mindhárom térségben az öt leggyakoribb földrajzi köznév között szerepel. Jelentős egyezések figyelhetők meg továbbá a határon túli térségekben. Mindkét területen az *erdő* és a *láz* 'erdei tisztás, irtás' (FKnT.) a leggyakrabban előforduló földrajzi köznevek. Az *erdő* a romániai névanyag 8,4%-ában, a *láz* pedig 5,2%-ában fordul elő utótagként. Ezek aránya az ukrainai területen 6,2, illetve 5,1%. Noha az *erdő* utótag a történeti nevek körében a magyarországi területen is szép számban előfordul (a nevek 3,5%-ában), a *láz* földrajzi köznév egyáltalán nem használatos ebben a térségben. A magyarországi névanyagban a *dűlő* földrajzi köznév fordul elő leggyakrabban kétrészes nevek utótagjaként, ami az összes név 8,3%-át jelenti. A romániai térségben ugyancsak magas, 4,4% a lexéma felhasználtsága, ezzel szemben az ukrainai területen ez az érték még az 1%-ot sem éri el.

A jelenkori névállapotot tekintve a *dűlő* a magyarországi területen továbbra is gyakori névalkotó elem, míg a romániai térségben szinte teljesen kiveszett a használatból. A *láz* földrajzi köznév használata is fennmaradt a határon túli térségekben, azonban jelenleg mindössze 2% körüli a gyakorisága. Lényeges változás, hogy mindhárom térségben a *tag* 'a tagosított, művelés alatt lévő határ egyben lévő darabja' (FKnT.) vált az utótagként leggyakrabban előforduló földrajzi köznévvé, noha a történeti nevek körében ez a lexéma elenyésző számban fordul elő. A jelenkori névanyagban a *tag* földrajzi köznév tipikusan a hely birtokosára utaló sajátosságjelölő előtaghoz kapcsolódik, azaz a *tag* lexéma ilyen mértékű elterjedése minden bizonnyal összefügg a birtokosra utaló határnevek felszaporodásával.

5. A megnevező funkciójú névrészek előfordulása mind az egy-, mind a kétrészes nevek esetében viszonylag ritka. Az egyrészes, megnevező funkcióban álló helynevek az ukrainai térségben jelentkeznek nagyobb arányban, ott a határnevek 8,5%-át teszik ki. Ezt követi a romániai terület 5,7, a magyarországi térség pedig 4,4%-kal. A kétrészes nevek esetében az M funkció a nevek 8–9%-ában tűnik fel valamennyi vizsgált területen, azaz nem számolhatunk jelentősebb aránybeli különbségekkel. A kétrészes S+M szerkezetű nevek esetében azonban érdemes megvizsgálni, hogy a megnevező funkciójú utótaghoz kapcsolódó sajátosságjelölő előtag a helynek mely tulajdonságát jelöli meg (lásd a 6. ábrát).

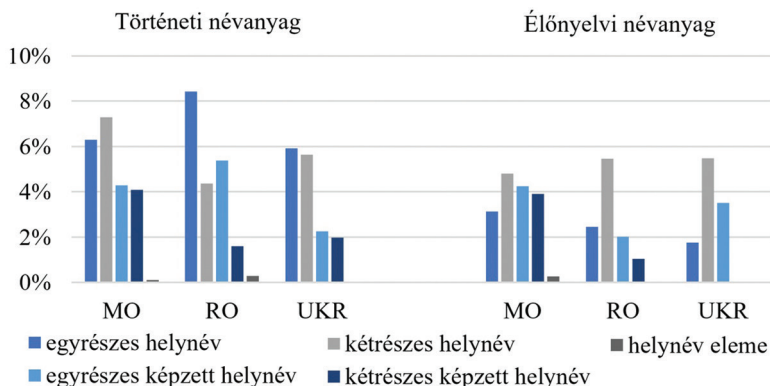
6. ábra: A megnevező funkciójú utótaghoz kapcsolódó sajátosságjelölő névrészek szemantikai megoszlása

A vizsgált névtípus döntő többségében a sajátosságjelölő előtag a hely méretét jelöli meg mindhárom térségben (pl. *Kis-Nyilas*, *Nagy-Hollós*, *Kis-Kosmonta*, *Nagy-Kosmonta* stb.). A hely birtokosának (*Pongrácz-féle-Nagy-tag*, *Bódi-Nagy-nyáras*), illetve viszonyított helyzetének (*Alsó-Ló-kert*, *Felső-Ló-kert*, *Alsó-Csere*, *Felső-Csere*) megjelölése jóval ritkább, noha ez utóbbi előfordulása a romániai térségben az átlagosnál nagyobb.

Az arányokat a jelenkori viszonyokkal összevetve azt láthatjuk, hogy noha az egyes szemantikai típusok névrendszeren belüli aránya több esetben kisebb mértékű növekedést mutat, azok egymáshoz viszonyított aránya lényegében változatlan maradt. A megnevező funkciójú névrészekhez ma is tipikusan a hely méretére utaló sajátosságjelölő előtag kapcsolódik, a hely viszonyított helyzetének megjelölése pedig továbbra is a romániai térségben gyakoribb.

Helynévi lexémák a megnevező funkció mellett lokális viszonyt kifejező S funkciójú névrészekben is előfordulnak. Az idesorolható nevek gyakorisága a magyarországi és a romániai területen erős hasonlóságot mutat, ezekben a térségekben 22,1, illetve 20,1%-os arány jellemző, míg az ukrainai területen a neveknek mindössze 15,8%-a tartalmaz ilyen névrészt. A sajátosságjelölő funkcióban álló helynevek típusait tekintve a vizsgált térségek viszonylag egységes képet mutatnak (lásd a 7. ábrát). Többnyire egy- és kétrészes nevek vesznek részt új helynevek létrehozásában (*Túr-erdő*, *Csikos-ér-hát*), ugyanakkor kisebb arányban ugyan, de a képzett helynevek is megjelennek ilyen szerepben valamennyi általam vizsgált térségben (*Atyai-forduló*, *Fekete-vízi-dűlő*).

A jelenkori névállapottal való összevetésből kirajzolódik, hogy számottevő változás inkább a határon túli térségekben történt. Egyértelműen a kétrészes nevek felhasználása vált dominánssá, míg az egyrészes nevek, illetve a képzett struktúrák új helynevekben való felhasználása csökkent. Ezzel szemben a magyarországi térség névanyaga ebből a szempontból lényegében változatlan maradt.

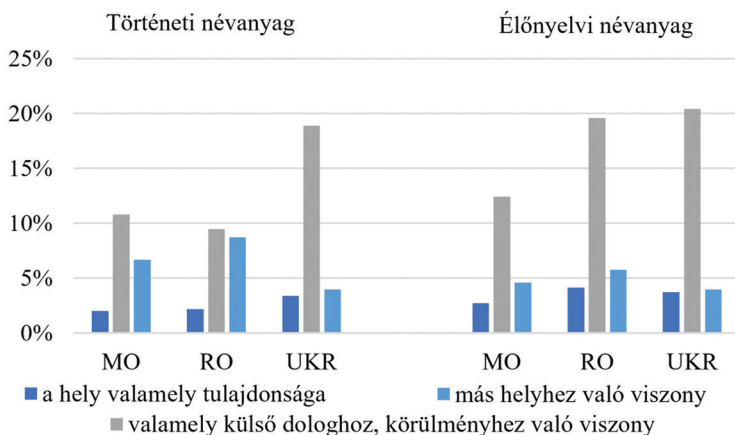

7. ábra: Az S funkcióban megjelenő helynévi névrészek előfordulása a vizsgált térségekben

6. A sajátosságjelölő névrészek a vizsgált névanyagban igen jelentős helyet foglalnak el, hiszen ez a névrészfunkció mind az egy-, mind pedig a kétrészes nevek körében nagy számban megjelenik.

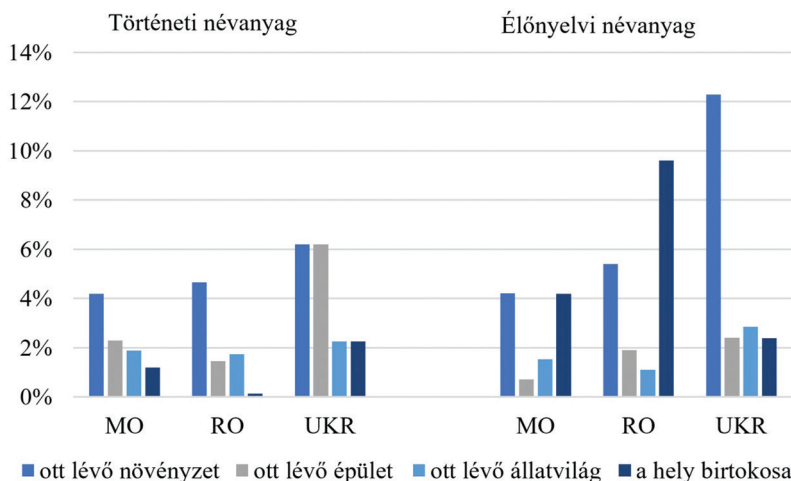
6.1. Az egyrészes S funkciójú nevek szemantikai megoszlását vizsgálva (lásd a 8. ábrát) azt tapasztaljuk, hogy a helynek valamely külső dologhoz, körülményhez való viszonyát kifejező nevek adatolhatók leggyakrabban mindhárom térségben, noha ezek aránya az ukrainai területen mintegy kétszerese a szomszédos térségekben mért számnak. Az adatok tükrében elmondhatjuk, hogy a magyarországi és romániai térség történeti névanyaga ebből a szempontból is szembetűnő hasonlóságot mutat, hiszen az egyes szemantikai kategóriák megoszlásában nincs lényeges eltérés.

A későbbi időszakban azonban ez az állapot jelentősen megváltozik, ugyanis az ábrán jól látható, hogy a romániai területen a külső körülményre utaló egyrészes nevek aránya mára több mint kétszeresére nőtt, azaz a térség mai névanyaga ebből a szempontból sokkal inkább az ukrainai térség helyneveivel mutat hasonlóságot.

8. ábra: A sajátosságjelölő névrészek szemantikai megoszlása egyrészes nevekben

Ennek a változási folyamatnak a megértéséhez meg kell vizsgálnunk a szemantikai csoport belső megoszlását, illetve az e téren mutatkozó időbeli változásokat. Ezt szemlélteti a 9. ábra.

9. ábra: A helynek a külső dologhoz való viszonyát kifejező névrészek leggyakoribb típusai az egyrészes nevekben

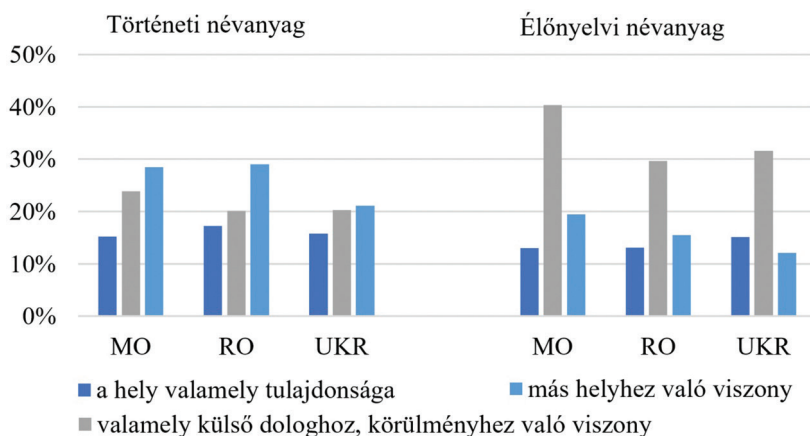
A történeti névanyagot tekintve mindhárom térségben a helyre jellemző növényvilág megjelölése fordul elő leggyakrabban. Az idetartozó nevek túlnyomó többsége -s képzővel alakult (pl. MO: *Hagymás, Körtélyes*, RO: *Kenderes, Barackos, Mogyorós*, UKR: *Csipkés, Nyáras*). Az egyetlen lényegesebb területi eltérést az ukrainai térség névanyaga mutatja, itt ugyanis meglehetősen gyakoriak a közelben lévő épületre vagy építményre utaló megnevezések is (pl. *Kis-híd, Csomai útnál, Jégverem, Akasztófánál, Serház mögött* stb.), míg a romániai és ukrainai területen jóval kisebb ezek aránya. A helyre jellemző állatvilág (pl. MO: *Galambos, Darvas, Tűzokos*, RO: *Patkányos, Kígyós*, UKR: *Baglyos, Cinegéres, Varjas*), illetve a hely birtokosa (pl. MO: *Bulyáki, Úrbéres*, RO: *Danka*, UKR: *Tánczos, Bódi*) is megjelenik egyrészes nevekben, ezek aránya azonban mindhárom térségben viszonylag alacsony. A történeti névanyagban tehát a vizsgált névtípusok a három térségben hasonló arányban jelentkeznek.

Ezzel szemben a jelenkori névállományok ilyen szempontú vizsgálata számos eltérést hoz a felszínre. Az egyik legszembevetőbb jelenség a romániai térségben a birtokosra utaló egyrészes nevek nagyarányú megjelenése. Az idetartozó nevek döntő többsége -é birtokjellel alakult (pl. *Butykaié, Grófé, Tobáké, Csajláié* stb.). Noha a birtokos megjelölése a magyarországi területen is jóval gyakoribbá vált, az -é birtokjel a neveknek igen kis hányadában szerepel, ebben a térségben a birtoklás

kifejezése döntően pusztá személynév vagy személyt jelölő közszo felhasználásával történik (pl. *Balogh, Fóris* stb.).

A történeti és az élőnyelvi névanyag összevetése az -é birtokjel elterjedésének időbeliségére vonatkozóan is információt nyújt. Elmondható ugyanis, hogy a birtokjellel ellátott nevek használata viszonylag újkeletű jelenségnek számít a térségben, ugyanis a történeti névanyagban egyetlen esetben sem fordul elő -é birtokjeles névalak. Ebben persze szerepet játszhat az is, hogy az adatokat lejegyző hivatalos személyek kevésbé tekintették ezeket névszerűnek, és nem vették fel az általuk készített dokumentumokba. A tárgyalt névtípus ilyen mértékű felszaporodása a romániai területen alapvetően megváltoztatta a térség névrendszereinek szerkezeti jellegét, azaz a romániai terület névanyagának az egyrészesség felé való elmozdulását eredményezte.

6.2. Az S funkciójú névrészek tipikusan kétrészes nevek előtagjaként fordulnak elő. A 10. ábra a sajátosságfunkció belső megoszlását mutatja a kétrészes nevekben.

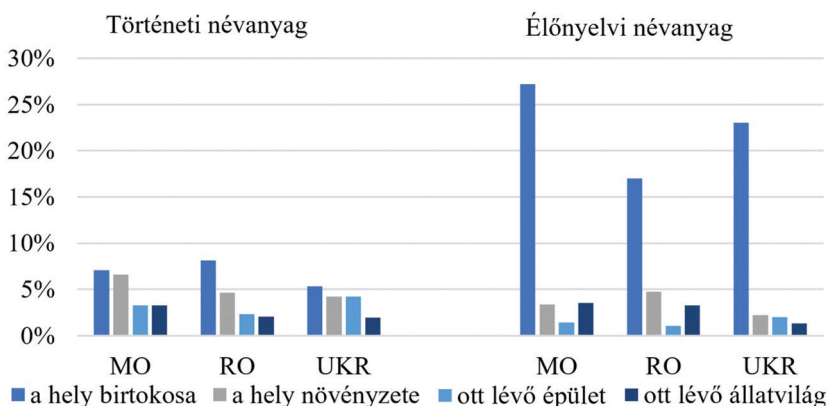

10. ábra: A sajátosságjelölő névrészek szemantikai megoszlása a kétrészes nevekben

A történeti nevek között az egyes szemantikai típusok aránya a vizsgált térségekben nagy fokú hasonlóságot mutat. A tulajdonságra utaló kétrészes nevek aránya 15–17% körül mozog. Ezen belül a legjelentősebb csoportot a hely méretére utaló nevek alkotják (pl. MO: *Kis-erdő, Nagy-gyep, Nagy-lapos*, RO: *Apró-föld, Kis-mező, Kis-láz*, UKR: *Kis-éger, Nagy-szeg* stb.), ezek teszik ki a tulajdonságra utaló nevek csaknem felét. Előfordulnak továbbá a hely alakjára (MO: *Kerek-szeg*, RO: *Görbe-sor*, UKR: *Hosszú-mező, Széles-szeg*), korára (*Új-fogás, Új-láz, Ócska-Nyilas*), színére (*Vörös-szer, Fekete-láz*), egyéb tulajdonságára (*Sovány-szer, Sötét-szeg*) stb. utaló nevek is. Ennek a névtípusnak a gyakorisága a jelenkori névanyag esetében is hasonló, jelentősebb területi különbségekkel tehát a későbbiekben sem számolhatunk.

A külső dologhoz, körülményhez való viszonyt megjelölő névrészek térségenkénti aránya sem mutat számottevő különbséget, a határneveknek körülbelül

20%-át teszik ki mindhárom térségben. Figyelmet érdemel azonban az, hogy az élőnyelvi névanyagban az említett névtípus aránya jelentősen megnőtt valamenyny általam vizsgált térségben. A külső körülményre utaló kétrészes nevek belső megoszlását vizsgálva (lásd a 11. ábrát) egyértelművé válik, hogy e szemantikai szerkezet névrendszeren belüli arányának növekedése a birtokosra utaló nevek felszaporodásával magyarázható.

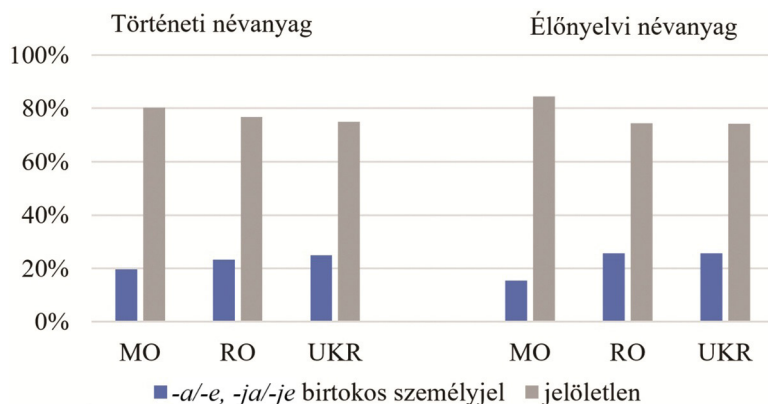

11. ábra: A külső körülményre utaló kétrészes nevek belső megoszlása

A döntően a 19. század második feléből származó történeti névanyagban is szép számban megjelennek ugyan birtokosra utaló kétrészes helynevek, viszont ezek aránya mindhárom vizsgált térség névrendszerében 10% alatt marad. Jól magasabb értékek mérhetők azonban a modern kori névállományok esetében. A legmagasabb arányok a magyarországi és ukrainai területen mutatkoznak, ott a hely birtokosát megjelölő kétrészes nevek a határnevek mintegy egynegyedét teszik ki. A romániai térség ilyen szempontból kisebb lemaradást mutat ugyan, de az ott jellemző 17%-os arány is jelentősnek mondható. Az itt mért alacsonyabb érték természetesen azzal is összefügg, hogy ezen a területen a birtokviszony kifejezése gyakran egyrészes struktúrával történik, ahogyan azt az egyrészes S funkciójú nevek áttekintésekor láthattuk.

A birtokosra utaló nevek számának ilyen mértékű növekedése mögött — a fentebb már említett lejegyzési körülmények mellett — nyelven kívüli okokat kell keresnünk. A 20. században a birtokviszonyok jelentős változáson mentek keresztül egész Kelet-Közép-Európában. Az 1. és 2. világháborút követő föld-reformok a nagybirtokrendszer felszámolását jelentették. A kisajátított nemesi birtokokat kiosztották, így jelentősen megnőtt a kisbirtokok száma (lásd ehhez VARGA 2015). A tulajdoni viszonyok ilyen jellegű megváltozása tehát minden bizonnyal a mikrotoponímiai rendszerekre is hatással volt, azaz a helynévadásban igen fontos motívummá vált a birtokos megjelölése.

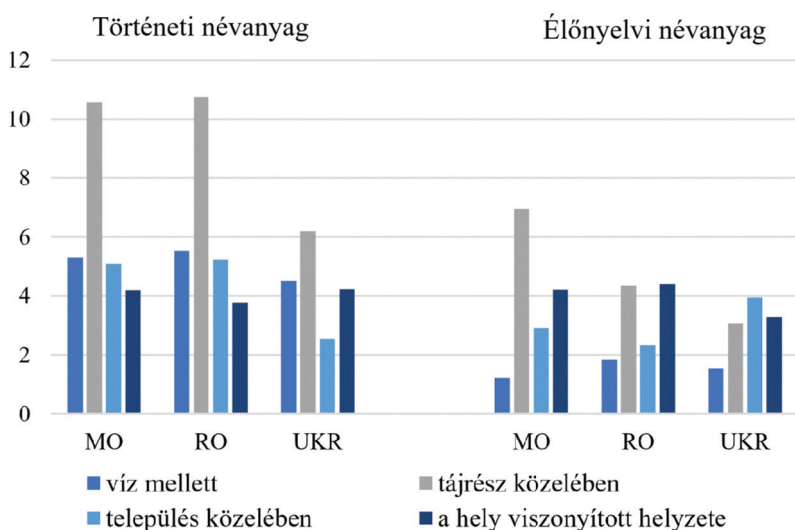
A vizsgált térségekben tehát általános jelenség a birtokosra utaló nevek felszaporodása, azonban érdemes megvizsgálni azt is, hogy az ehhez felhasznált nyelvi eszközök terén mutatkoznak-e jelentősebb területi, illetve időbeli eltérések. Ezt mutatja a következő, 12. ábra, ahol a területi eltérések jobb érzékeltetése érdekében a százalékos gyakoriság kiszámításánál a birtokosra utaló kétrészes nevek számát tekintetem 100%-nak.

12. ábra: A birtoklás kifejezésére szolgáló struktúrák megoszlása a kétrészes nevekben

Az adatok azt mutatják, hogy mind a történeti, mind pedig az élőnyelvi névanyagban a jelöletlen struktúrák nagy fokú dominanciája jellemző (pl. MO: *Jakab-csere*, RO: *Borsi-kert*, UKR: *Balogh-láz* stb.), ugyanakkor főként a határon túli térségekben az *-a/-e*, *-ja/-je* birtokos személyjeles névalakok használata is viszonylag gyakori (pl. MO: *Kósa földje*, RO: *Lukács láza*, UKR: *Deák láza*, *Komáromi irtása* stb.). A vizsgált idősíkok összevetéséből a birtoklás kifejezésére használt névminták állandósága rajzolódik ki a kétrészes nevek esetében. Noha a tárgyalt névtípus névrendszeren belüli aránya jelentősen megnövekedett, a nevek lexikális-morfológiai felépítése lényeges változásokat nem mutat. Meg kell azonban említenünk, hogy míg a történeti helynévanyag esetében a jelölt struktúrák aránya a határon túli térségekben mintegy 5%-kal haladja meg a Magyarországon mért értéket, addig a jelenkori névrendszerekben már több mint 10%-os különbség mutatkozik, azaz a magyarországi térségben a jelöletlenség felé való kisebb mértékű elmozdulás történt. Ezzel ellentétes folyamat mutatkozik a birtoklás kifejezésében a romániai térség esetében. Noha a kétrészes jelölt struktúrák aránya mindössze 2%-os növekedést mutat, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a birtoklás motívuma — ahogy erről fentebb már szó esett — ebben a térségben gyakran *-é* birtokjellel ellátott egyrészes struktúrával fejeződik ki. Összességében tehát a birtoklás kifejezésére használt szerkezetek terén a romániai névrendszerek a jelöltség, míg a magyarországi névrendszerek a jelöletlenség irányába mozdultak el.

A sajátosságjelölő kétrészes nevek harmadik szemantikai csoportját a lokális viszonyt kifejező nevek alkotják. A 10. ábra diagramjait összevetve jól látható, hogy a külső körülményre utaló nevek arányának növekedésével párhuzamosan a lokális viszonyt kifejező nevek aránya valamennyi vizsgált területen jelentősen csökkent. A lokális viszonyt kifejező kétrészes nevek legjelentősebb típusainak térségenkénti arányát a 13. ábra szemlélteti.

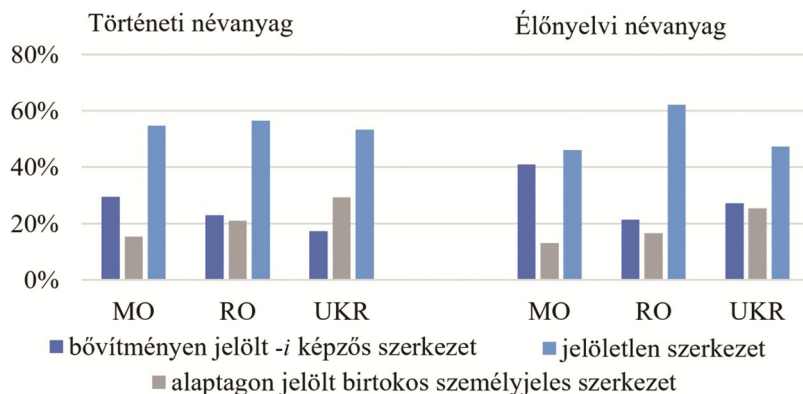

13. ábra: A lokális viszonyt kifejező kétrészes nevek belső megoszlása

Az idősíkok ilyen szempontból történő összevetése azt mutatja, hogy legnagyobb mértékben a víz közelében való fekvésre utaló elnevezések használata szorult vissza (pl. *Túr égere*, *Sár alja*, *Szomoga-láz* stb.), ami a 20. századi vízszabályozásokkal állhat összefüggésben. A belvízelvezető csatornák kiépítésével a kisebb patakok, tavak, laposok jelentős része megszűnt, ami a víz közelében fekvésre utaló helynevek számának csökkenéséhez vezetett. A hely viszonyított helyzetét megjelölő nevek csoportját érdemes még kiemelnünk, ezek aránya ugyanis a névrendszereken belül állandónak mondható. Mind a történeti, mind pedig az élőnyelvi névanyagban 4% körül mozog a gyakorisága valamennyi vizsgált térségben (pl. *Alsó-erdő*, *Felső-erdő*, *Külső-Varga-láz*, *Belső-bükk* stb.).

Érdekes területi eltéréseket mutat a lokális viszonyt kifejező nevek nyelvi felépítése. A hely más helyhez való viszonyát kifejező struktúrák megoszlását mutató, 14. ábrán a jobb szemléltetés érdekében a százalékos értékek kiszámításánál a lokális viszonyt jelölő kétrészes nevek számát tekintetem 100%-nak.

A történeti névanyagban a vizsgált névtípus több mint felét a jelöletlen struktúrák teszik ki mindhárom térségben (pl. *Sáros-ér-hát*, *Temető-sor*, *Palád-hát* stb.). A jelölt

14. ábra: A hely más helyhez való viszonyát kifejező struktúrák megoszlása

szerkezetek közül az ukrainai térségben az alaptagon jelölt birtokos személyjeles struktúrák (pl. *Temető alja*, *Erdő alja*, *Batár köze* stb.), a magyarországi térségben az *-i* képzős szerkezetek aránya a gyakoribb (pl. *Pap-réti-dűlő*, *Bürgezdí-kaszáló*, *Horgas-tói-dűlő* stb.), míg a romániai területen a két névszerkezeti típus közel azonos arányban jelentkezik.

Mindezt összevetve a jelenkori névrendszerek arányaival azt láthatjuk, hogy a vizsgált térségekben eltérő irányú változások mentek végbe. A magyarországi és ukrainai területen csökkent a jelöletlen struktúrák aránya, ezzel párhuzamosan pedig az *-i* képzős szerkezetek száma gyarapodott, ami főképp a magyarországi terület esetében szembetűnő. A romániai területen ezzel szemben a jelöletlen szerkezetek dominanciája növekedett, illetve az alaptagon jelölt birtokos személyjeles struktúrák aránya jelentősebb csökkenést mutat.

Érdekes jelenség, hogy míg a birtokosra utaló nevek esetében a romániai névanyagnak a jelöltség irányába való elmozdulását figyelhettük meg, a lokális viszonyra utaló nevek esetében ezzel éppen ellentétes folyamat bontakozik ki.

7. Az általam vizsgált szatmári térség történeti határneveinek vizsgálata, illetve a jelenkori névállapottal való összevetése igen hasznos eredményeket hozott a térségben jellemző névminták időbeli változásának, illetve a változások háttérének felderítésében. Világossá vált, hogy a vizsgált térségek névrendszerei között mutatkozó területi eltérések nem magyarázhatók pusztán a politikai határvonal elkülönülést elősegítő szerepével. A modern kori helynévrendszerek területi eltéréseinek nyoma sok esetben kimutatható a 19. századi helynévrendszerekben is, ugyanakkor az is egyértelműen látszik, hogy a trianoni országhatárok megvonása ezeket az eltéréseket nemcsak felerősítette, de további eltérő irányú változásokat is eredményezett az elkülönült térségekben.

Irodalom

- DITRÓI ESZTER 2017. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összetevő analízise statisztikai megközelítésben.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 40. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 32. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014.
- HANKUSZ ÉVA 2020. Határnevek összetevő vizsgálata a szatmári térségben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 16: 107–128.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése.* A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.
- VARGA ZSUZSANNA 2015. Földreformok a II. világháború után Közép- és Kelet-Európában. *Történelmi Szemle* 4: 583–605.

Historical Place-Name Studies in the Szatmár Region

This study examines the role of borders drawn after the Treaty of Trianon in shaping place-name systems. It is reasonable to assume that the long-standing division, much like its impact on language in general, has reinforced the separation of place-name systems. My earlier research into the living linguistic nomenclature of the Hungarian-Romanian-Ukrainian triple-border region revealed notable spatial differences, particularly in the linguistic structure of place-names. These differences may be attributed to the 100-year-old border, which has restricted the spread of naming patterns. However, the extent to which these spatial differences can be explained by the role of national borders in fostering segregation remains uncertain. In this paper, I aim to address this question by analyzing the pre-Trianon place-names of 57 settlements in three neighboring countries: Hungary, Romania, and Ukraine.

The primary objective of this study is to trace changes in naming patterns over time within the area under investigation. This approach seeks to offer a more nuanced understanding of the impact of borders on naming systems. For the analysis, I employ the place-name analysis model developed by ISTVÁN HOFFMANN (1993), conducting a functional-semantic and lexical-morphological examination of the names. The focus is primarily on historical place-name records, and I compare naming patterns from before the Treaty of Trianon with contemporary naming practices in the respective regions.

Based on the results of this analysis, it becomes evident that the spatial differences between the naming systems of the regions studied cannot be fully explained by the political boundary line's role in fostering separation. Many of the modern divergences in place-name systems can be traced back to the 19th century. However, it is also clear that the demarcation of the Trianon borders not only amplified these divergences but also introduced further disparities in the separated regions.